

تبیین آرمانگرایی و واقع‌بینی در رهبری امام خمینی (ره): رویکردی پژوهشی

زهرا فروتنی^۱

دریافت: ۱۳۹۷/۷/۷ - پذیرش: ۱۳۹۸/۲/۱۴

چکیده

جمع کردن ارزش‌ها به عنوان آرمان با واقعیت‌های موجود در اتخاذ تصمیم‌های کلان و راهبردی نظام در زمینه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... یکی از مباحث بسیار مهمی است که از اوایل انقلاب ذهن بسیاری از نخبگان را به خود جلب کرده است. نظر به اهمیت این موضوع، هدف از این نوشتار، تبیین و تحلیل ویژگی آرمانگرایی واقع‌بینانه (دو مولفه اساسی الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه) در تصمیمات راهبردی امام خمینی بین سال‌های ۶۸-۱۳۵۷ است. از آنجا که تاکنون این ویژگی رهبری امام به صورت علمی بررسی نشده است؛ در این پژوهش، تصمیمات راهبردی امام خمینی در قلمرو زمانی تحقیق انتخاب و مقولات مرتبط با دو ویژگی آرمانگرایی و واقع‌بینی، با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و کیفی کلام امام مندرج در ۲۲ جلد صحیفه امام، استخراج، طبقه‌بندی، تحلیل و استنتاج شده است. یافته‌های حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که تمامی تصمیمات راهبردی مورد مطالعه در این پژوهش، در چارچوب ویژگی‌های تصمیم‌گیری حکیمانه بوده و دارای دو مولفه آرمانگرایی و واقع‌بینی هستند. بدین ترتیب می‌توان با اطمینان نتیجه گرفت که امام خمینی در اتخاذ تصمیم‌های راهبردی، یک آرمانگرایی واقع‌بین بودند.

واژگان کلیدی: امام خمینی، آرمانگرایی واقع‌بین، تصمیمات راهبردی، تصمیم‌گیری حکیمانه

مقدمه

بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره)، فقیهی فاضل و اندیشمند و رهبری بزرگ و تحول‌ساز در تاریخ معاصر است که علاوه بر ایجاد تحول در اندیشه و فقه سیاسی شیعه، تحول سیاسی-اجتماعی مهمی را با رهبری انقلاب و تشکیل جمهوری اسلامی رقم زد. پژوهش در ویژگی‌های رهبری امام خمینی، به عنوان الگوی موفق یک رهبر دینی و سیاسی، می‌تواند در عرصه تصمیم‌گیری‌های مختلف، راهگشا، مفید و موثر باشد. یکی از عوامل موفقیت امام، دید نافذ، روشن‌بین، بلندمدت، آرمانی و در عین حال واقع‌بین آن حضرت بود. این ویژگی مهم، تصمیمات آن بزرگوار را تاریخی و سرنوشت‌ساز ساخت. علاوه بر ویژگی تکلیف‌گرایی در تمام تصمیمات امام، آرمان‌گرایی و واقع‌بینی دو بعد مهم رهبری امام خمینی رضوان الله تعالی علیه و خلف صالح آن امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) محسوب می‌شود. درک این نکته در اندیشه‌های این دو بزرگوار بسیار اساسی و حیاتی است، چرا که نظام ما از سوی آرمان‌گرایی غیرواقع‌بین و واقع‌گرایی غیرآرمانی، مورد تهدید است. ویژگی مهمی که تاکنون به صورت علمی به آن پرداخته نشده و حق مطلب آنگونه که باید و شاید ادا نشده است. نظر به اهمیت و ضرورت پرداختن به این دو مولفه مهم و موثر در رهبری امام و با عنایت به این که حل مساله آرمان‌گرایی و واقع‌بینی یکی از دغدغه‌های رهبری معظم انقلاب اسلامی است و در سال‌های اخیر، مکرر به اهمیت و ضرورت این دو موضوع تاکید کرده‌اند، هدف از این پژوهش، تبیین و تحلیل ویژگی آرمان‌گرایی و واقع‌بینی در اتخاذ تصمیمات راهبردی امام خمینی بین سال‌های ۶۸-۱۳۵۷ است.

مبانی نظری تحقیق

آرمان‌گرایی و واقع‌بینی

آرمان‌گرایی بر بایدها و واقع‌بینی بر هست‌ها تأکید می‌ورزد. آرمان‌گرایی؛ پایبندی به اصول و ارزش‌ها و واقع‌بینی؛ اتخاذ مجموعه‌ای از تدابیر و تاکتیک‌های هوشمندانه و سنجیده با توجه به واقعیت‌های موجود داخلی و خارجی است. در مباحث مدیریت استراتژیک، پارادایمی به نام پارادایم ترکیبی یا تلفیقی وجود دارد که در آن، رسالت‌ها و آرمان‌های تجویزی با واقع‌بینی بیشتری تبیین و اجرا می‌شوند. این پارادایم، یک برخورد سیستمی-

اقتضایی دوراندیشانه را توصیه می‌کند. بدین معنا که در مدیریت استراتژیک، هر سازمان [یا نظام] باید الگوی خاص و متأثر از آرمان‌ها، ایدئولوژی‌ها و واقعیت‌های محیطی خود را انتخاب کند. در چارچوب این نگرش، ضمن تأکید بر لزوم همخوانی و ایجاد توازن بین نقاط قوت‌ها و ضعف‌های سازمان [یا نظام]، فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی، تغییر عوامل محیطی و شکل‌دهی محیط مطابق با اهداف و استراتژی‌های مورد نظر، ضروری است (رسولی و صالحی، ۳۹۴: ۱۶-۱۵). این پارادایم را می‌توان پارادایم آرمانگرایی واقع‌بینانه نامید.

به طور کلی در نسبت بین آرمان و واقعیت می‌توان سه نوع رابطه متصور شد:

الف- آرمانگرایی صرف یعنی آرمانگرایی بدون توجه به شرایط لازم برای تحقق آرمان‌ها؛

ب- واقع‌بینی صرف یعنی خود را به دست حوادث سپردن و قدم برداشتن در راستای ملزومات روز، بدون توجه به آرمان‌ها؛

پ- آرمانگرایی واقع‌بینانه که عبارت است از دغدغه تحقق آرمان‌ها در عین درک شرایط روز جامعه و جهان و به عبارت دقیقتر، آرمانگرایی همراه با توجه به فراهم بودن شرایط لازم برای تحقق آرمان‌ها. این نوع اخیر را می‌توان آرمانگرایی عقلانی هم نامید (مصلی ساری، ۱۳۹۳: ۲).

واقع‌بینی غیر از واقع‌گرایی است. واقع‌گرایی پذیرش و سازش با واقعیت‌هاست، تسلیم شرایط و وضعیت موجود شدن و در موضعی انفعالی نسبت به وضع موجود تصمیم گرفتن و عمل کردن است، اما واقع‌بینی، لحاظ کردن مقتضیات و شرایط موقعیتی در عین التزام به اصول اساسی و بنیادین در تصمیم‌گیری‌هاست که اجمالا می‌توان آن را ترکیب شرایط نامعین با اصول معین دانست. یعنی در واقع‌بینی، شاهد نوع خاصی از حکمت هستیم.^۱ آرمانگرا واقع‌بین است نه واقع‌گرا؛ واقع‌گرایی یعنی اینکه تسلیم واقعیت است، اما آرمان‌گرا یعنی فرد نباید به واقعیت موجود راضی باشد، اما واقعیت موجود را ببیند و در صدد حل و بهبود آن باشد (رحیم پورازغدی، ۱۳۹۶: ۱). اسلام قرآنی، اسلام آرمانگرا و واقع‌بین است به این معنا که در جستجوی حقیقت به عنوان آرمان، تلاش مردمان را سامان و جهت می‌بخشد و به آنان می‌آموزد که در همان حال، واقعیت‌های اجتماعی را در نظر داشته و بر پایه آن حرکت و

تلاش خود را تنظیم و برنامه‌ریزی کنند ... پیشوایان دینی شیعه ... با توجه به واقعیت‌ها و ظرفیت‌های موجود جامعه، برنامه‌ها را در راستای اهداف راهبردی تنظیم می‌کردند و سامان می‌دادند ... آنان مجموعه‌ای از رفتارها در شرایط متفاوت را برای ما فراهم آورده‌اند که می‌توان از هر یک از آنها در شرایط مشابه و همانند، بهره جست (حسینی، ۱۳۸۵: ۵). زندگی معصومین علیهم السلام، با وجود تفاوت ظاهری ...، در مجموع یک حرکت مستمر و طولانی است ... این بزرگواران یک واحدند، یک شخصیتند ... هدف و جهت آنها یکی است ... باید یک انسانی را فرض کنیم که ۲۵۰ سال عمر کرده ... تمام حرکات این انسان بزرگ و معصوم با این دید قابل فهم و قابل توجه خواهد بود. هر انسانی که از عقل و حکمت برخوردار باشد - ولو نه از عصمت - در یک حرکت بلندمدت، تاکتیک‌ها و اختیاراتی موضوعی خواهد داشت. گاهی ممکن است لازم بداند تند حرکت کند و گاهی کند، گاهی حتی ممکن است به عقب‌نشینی حکیمانه دست بزند، اما همان عقب‌نشینی هم از نظر کسانی که علم و حکمت و هدفداری او را می‌دانند، یک حرکت به جلو محسوب می‌شود. با این دید، زندگی امیرالمومنین، زندگی امام حسن مجتبی، زندگی حضرت ابی‌عبدالله و زندگی هشت امام دیگر - تا سال دویست و شصت - یک حرکت مستمر است ... با یک جهت‌گیری سیاسی همراه است ... ائمه از لحظه وفات رسول الله تا سال دویست و شصت در صدد بودند که حکومت اسلامی را در جامعه اسلامی به وجود بیاورند ... یک انسان ۲۵۰ ساله؛ از هم جدا نیستند. "کلمه نور واحد". هر کدام از اینها که یک حرفی زدند، این حرف در حقیقت از زبان آن دیگران هم هست. یک انسانی که ۲۵۰ سال گویی عمر کرده است. تمام کارهای ائمه در طول این ۲۵۰ سال، کار یک انسان با یک هدف با یک نیت و با تاکتیک‌های مختلف است (خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۱۹-۱۷).

در تحلیل این تفاوت‌ها، باید به نقش دو دسته امور توجه داشت: ۱- امور ثابت؛ ۲- امور متغیر.

برخی امور ثابت عبارتند از: خدامحوری، دین‌مداری، استقامت در هدف، پرداخت هزینه، اتمام حجت، برخورد با صلابت پس از اتمام حجت.

برخی امور متغیر عبارتند از: شیوه انجام رسالت، شیوه وضع حکم، روش مقابله با ناهنجاری‌ها، شیوه تبلیغ (علنی، مخفی، نیمه مخفی)، شیوه مبارزه و جهاد.

عواملی موجب می‌شود که رهبری معصوم [با حفظ آرمان‌ها و اصول اولیه] مجبور به تغییر در تاکتیک و روش می‌شود. عواملی چون: تغییر در عِدّه و عُده. با نگاه به تعداد یاران و حامیان واقعی، تکلیف مشخص می‌شود. در رفتار معصومین علیهم السلام، آرمانگرایی مطلق و مصلحت‌گرایی محض وجود ندارد ... با تغییر در میزان و شدت تهدید اگر خطری متوجه اصل مکتب باشد، رهبر دینی موظف به اتخاذ تاکتیک متناسب با آن است، اما این تاکتیک با توجه به واقعیت‌ها متفاوت است. برای مثال، پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی حضرت امام به دلیل خطری است که متوجه اصل نظام بود والا حضرت امام نیز آرمان‌ها را به فراموشی نسپرده بود؛ امام با نگاه به واقعیت‌های تلخ، جام زهر را می‌نوشند؛ همانگونه که امام حسن مجتبی (ع) صلح با معاویه را برای حفظ اسلام پذیرفتند (سعیدی، ۱۳۹۲: ۲) ... در مقطعی حضرت آیت الله خامنه‌ای، بحث نرمش قهرمانانه را در بحث مذاکرات هسته‌ای مطرح می‌کنند ... اگر امام راحل در این سال‌ها، هنوز در قید حیات بودند به احتمال زیاد همین تصمیم‌هایی را می‌گرفتند که از سوی مقام معظم رهبری اتخاذ شده است، زیرا اصول حاکم بر اندیشه آنها یکی است. این که می‌گویند مجتهد باید زنده باشد به همین دلیل است چرا که باید شرایط مکان و زمان را بسنجد و تصمیم بگیرد که در آنجا چه وظیفه‌ای دارد (نبوی، ۱۳۹۵: ۲). رهبر انقلاب صراحتاً بیان کردند که گفتمان انقلاب اسلامی گفتمان آرمان‌خواهی واقع‌بین است ... به این دلیل که دین اسلام هم این گونه است ... (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۳). با توجه به مباحث یاد شده، آرمان‌گرایی واقع‌بین کسی است که هم نسبت به اهداف و آرمان‌ها و هم نسبت به واقعیت‌های موجود واقف بوده و متاثر از هر دو مولفه، تصمیم صحیح را اتخاذ می‌کند. در واقع آرمانگرایی واقع‌بینانه، آرمان‌خواهی و حقیقت‌خواهی توأم با موقعیت‌شناسی است. تاکید امام خامنه‌ای بر سه اصل عزت، حکمت و مصلحت در واقع ترکیب آرمانگرایی و واقع‌بینی است.

تصمیم‌گیری راهبردی

تصمیم‌گیری راهبردی فرآیندی است که منجر به گزینش روش و اقدام مناسب برای اجرا می‌گردد. الگوی کلی و نظری فرآیند تصمیم‌گیری راهبردی مبتنی بر تعیین هدف یا هدف‌ها، بررسی و تجزیه و تحلیل محیط داخلی و خارجی سازمان، شناسایی و تشخیص مسأله (تهدیدها، فرصت‌ها و روندها) و ارائه راه‌کارهای ممکن و ارزیابی و انتخاب راه کار مناسب

برای اجرا می‌باشد (دهقانی پوده، ۱۳۷۸: ۷).

در تمام تعاریف ارائه شده در زمینه اتخاذ تصمیم‌گیری راهبردی، نقش محیط و شرایط محیطی بارز است.

در این تحقیق با توجه به سطح تجزیه و تحلیل مورد نظر که سطح ملی است، تصمیم‌گیری راهبردی چنین تعریف می‌شود: فرآیندی است، مبتنی بر بررسی و تجزیه و تحلیل نقاط قوت و ضعف داخلی و فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی نظام توسط رهبری نظام که منجر به گزینش روشی مناسب جهت نیل به اهداف راهبردی و آرمانی نظام می‌شود.

ویژگی‌های تصمیمات راهبردی

* جهت‌گیری طولانی‌مدت دارند و جهت آنها متوجه آینده و هدف‌های عالی سازمان یا نظام است؛

* به دلیل تغییرات محیطی و ماهیت پیچیده آنها، در شرایط عدم قطعیت اتخاذ می‌شوند؛

* این تصمیمات، اغلب جدید، پیچیده، گسترده و دارای متغیرهای کنترل نشده‌ای هستند (حمیدی زاده، ۱۳۷۷: ۴۱).

تصمیم‌گیری حکیمانه (آرمانگرایی واقع‌بینانه)

فرآیندی است در چارچوب جهان‌بینی توحیدی و مفروضات منبعث از آن که در آن، تصمیم‌گیرنده برای تدبیر امور فردی و اجتماعی خویش با بهره‌گیری از دانش و هنر مدیریت، همواره با استفاده از اصول و مبانی اعتقادی خویش به عنوان معین‌کننده سمت و سوی آرمانی (حقیقت‌گرایی) از یک سو و در نظر گرفتن شرایط حاکم بر موضوع (شناخت عوامل داخلی و محیطی) به عنوان پایه واقع‌گرایی از سوی دیگر، تصمیم‌ها و تدابیر خود را اتخاذ می‌کند. در این فرآیند، هر اندازه درک از اصول، مبانی و پابندی و التزام به آن عمیق‌تر و شناخت از شرایط و مقتضیات موضوع به واقعیت نزدیک‌تر... باشد، تصمیم‌ها و تدابیر؛ حکیمانه‌تر، کم‌هزینه‌تر و آثار و برکات آن ماندگارتر و بهره‌ورتر خواهد بود (باقریان و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۲-۱۳). تصمیمات و تدابیر اتخاذ شده با توجه به استحکام و صحت اصول و مبانی، میزان درک، شفافیت و صحت دریافت تصمیم‌گیرنده و اعتقاد به آنها از یک سو و صحت شناخت

موضوع (از جمله شرایط تحقق تصمیم) از سوی دیگر، از کیفیت و بهره‌وری بیشتری برخوردار شده و حکیمانه‌تر است... به عبارتی، صحت و درک چرایی تصمیمات راهبردی و تاریخی در ظرف زمانی و شرایط تاریخی متناسب با آن، ارزیابی می‌گردد^۱. این الگو علاوه بر نقش شناخت راهبردی در تصمیم‌گیری، بر نقش اصول و ارزش‌های اعتقادی نیز تأکید دارد و نقش و تاثیر هر دو مولفه آرمانگرایی و واقع‌بینی را در تصمیمات لحاظ می‌کند (باقریان و همکاران، ۱۳۸۰: ۱۰۰-۹۹).

اهداف راهبردی

منظور از اهداف راهبردی، نتایج مورد انتظار از اتخاذ تصمیم‌های راهبردی است. در این تحقیق منظور از اهداف راهبردی، اهداف امام خمینی در تصمیم‌های راهبردی ایشان در قلمرو زمانی تحقیق است که از متن صحیفه امام استخراج و تبیین شده است.

اصول و مبانی

منظور از اصول و مبانی در این تحقیق، معیارهای ارزشی و اعتقادی و آموزه‌های دینی حاکم بر مکتب اسلام است که مبین باید و نباید‌ها، اولویت‌ها، تقدم و تاخر مقوله‌ها، سمت و سو و جهت‌گیری سیاست‌های کلی و معیارهای ارزشی حاکم بر تعیین و انتخاب چشم‌انداز، اهداف و راهبردهاست (فروتی، ۱۳۸۷: ۱۷-۱۶).

شناخت راهبردی

شناخت راهبردی یکی از پیش‌نیازهای تصمیم‌های راهبردی است که اطلاعات ضروری را در مورد ویژگی‌های عوامل داخلی و بیرونی نظام در اختیار تصمیم‌گیرنده قرار می‌دهد که در این تحقیق شامل شناخت امام از عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف داخلی نظام)، شناخت از عوامل محیطی (تهدیدها و فرصت‌های محیطی)، پیش‌بینی‌ها و آگاهی و اطلاع ایشان پیرامون مسائل مربوط به موضوع تصمیم است.

۱. جهت مطالعه بیشتر به این کتاب مراجعه شود: باقریان، محمد و همکاران، (۱۳۸۰)، تصمیم‌گیری حکیمانه، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که از نظر محققان، در سیره امام خمینی بر حسب مقتضیات از مؤلفه‌های آرمانگرایی و واقع‌بینی استفاده شده است... و حضرت امام خمینی به عنوان نظریه پرداز نظام جمهوری اسلامی و بنیانگذار آن تلاش کرده تا بر اساس مبانی فقه سیاسی شیعه، بین آرمان‌ها و واقعیت‌ها در عرصه سیاست خارجی آشتی برقرار کند (قربان سوار و شریعتمداری، ۱۳۹۵: ۱۰۳-۸۳). رهبر معظم انقلاب فرمودند: «... درسی که انقلاب داد و امام بزرگوار باقی گذاشت، این است که در این حرکت سی و سه ساله، آرمان‌ها و آرزوهای عظیمی که اسلام آنها را به ما القاء می‌کند و تعلیم می‌دهد، از نظر دور نماند؛ در عین حال واقعیت‌های موجود جامعه و جهان هم مورد توجه قرار گرفت؛ این کمک کرد به این که این حرکت بتواند ادامه پیدا کند؛ یعنی ترکیب آرمان‌خواهی و آرمان‌گرایی با واقع‌بینی... اگر ما توانستیم آرمان‌گرایی را با واقع‌بینی و واقع‌گرایی همراه کنیم، ترجمه عملیاتی‌اش می‌شود اینکه ما تدبیر را با مجاهدت ترکیب کنیم؛ هم مجاهدت کنیم و مجاهدانه حرکت کنیم، هم این حرکت مجاهدانه در یک چهارچوب تدبیرشده‌ای قرار بگیرد» (امام خامنه‌ای: ۱۳۹۱/۵/۳). همچنین فرمودند: «گفتمان انقلاب اسلامی گفتمان آرمان‌خواهی واقع‌بین است. در کتاب‌هایی که قبلاً نوشته‌ام، بر اساس اندیشه حضرت امام، بیان کرده‌ام که گفتمان انقلاب اسلامی و سیاست خارجی به طور کلی آرمان‌گرایی واقع‌بین است. حتی محققینی در خارج از کشور هم به این مورد اعتقاد داشتند... به این دلیل که دین اسلام هم اینگونه است... (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۸). آرمان‌گرایی و واقع‌بینی دو بعد مهم شخصیتی امام خمینی و امام خامنه‌ای محسوب می‌شوند (کعبی، ۱۳۹۶: ۲). آرمان‌گرایی واقع‌بینانه که می‌توان از آن به مفهوم "مصلحت" تعبیر کرد... یکی از اصول مسلم در اندیشه امام خمینی می‌باشد (مصلی ساری، ۱۳۹۳a: ۲). امام خمینی آرمانی می‌اندیشیدند ولی برای رسیدن به این آرمان، واقع‌بینانه رفتار می‌کردند که البته واقع‌نگری ایشان با تردید و ترس تفاوت دارد. بر همین اساس هنگامی که در واقعه جنگ تحمیلی، از زبان کارشناسان مطمئن شدند که کشور ظرفیت ادامه جنگ را ندارد، با واقع‌بینی، به مصلحت دانستند که قطعنامه ۵۹۸ را بپذیرند (نیاکویی و بهمنش، ۱۳۹۱: ۱۹۸-۱۶۹). پژوهشگر، خسرو قبادی (۱۳۹۵) نیز معتقد است حضرت امام از آنجا که به دنبال رسیدن به شرایطی آرمانی بود، آرمان‌گرا و از آنجا که اصل

را بر حفظ نظام گذاشته بود، واقع‌گرا بود... امام خمینی در پی تغییر وضع موجود بود و آرمان‌های بزرگ و مقدسی را دنبال می‌کرد؛ اما این آرمان‌های مقدس در متنی که مصححت را در نظر می‌گیرد، باید انجام شود و بقای خود را به خطر نیندازد... (خسروقبادی، ۱۳۹۵: ۳). با نگاهی به سیره عملی امام خمینی می‌توان تلفیقی از آرمانگرایی و واقع‌بینی را در رویکرد امام به سیاست مشاهده کرد... حضرت امام در اندیشه‌های سیاسی خود، آرمانگرا باقی ماند، حتی برخلاف عقیده برخی از تحلیلگران مبنی بر اینکه در اواخر عمر پر برکشان آرا و مواضع سیاسی ایشان به واقعگرایی نزدیک بودند، باز هم رعایت مصالح جامعه اسلامی و فراهم شدن شرایط برای تحقق آرمان‌های اسلام و انقلاب در کانون اتخاذ تصمیمات اواخر عمرشان بود... ایشان به دنبال امتزاج عقل‌گرایی و اخلاق‌گرایی (به عنوان دو پایه عمده سیاست خارجی) بودند و اینگونه نبود که به بهانه اخلاق‌گرایی، اصول عقلانی را در سیاست خارجی نادیده بگیرند. از همین جهت است که در عین آرمان‌گرایی به تامین منافع ملی نیز اهمیت می‌دهد و این را در مقاطع مختلف نشان داده است (خدادی، ۱۳۹۳: ۳).

با بررسی پیشینه تحقیق مشاهده می‌شود که در تحقیقات قبلی به بررسی موردی تصمیمات امام اکتفا شده و به ویژگی آرمانگرایی واقع‌بینانه به صورت جامع پرداخته نشده و اغلب این بررسی‌ها مبتنی بر روش تحقیق علمی نبوده و بیشتر در قالب تحلیل‌های شخصی صورت گرفته است. وجه تمایز این تحقیق با مطالعات قبلی این است که اولاً برای بررسی و تحلیل ویژگی آرمانگرایی و واقع‌بینی در رهبری امام، همه تصمیمات راهبردی امام در قلمرو زمانی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۵۷ به عنوان جامعه آماری تحقیق لحاظ شده و نمونه‌های مورد بررسی به روش تصادفی از بین آنها انتخاب شده؛ ثانیاً از روش علمی تحلیل محتوای کمی و کیفی در متن بیانات خود امام استفاده شده و ثالثاً این مطالعه علمی در چارچوب ویژگی‌های مدل تصمیم‌گیری حکیمانه که مبتنی بر دو ویژگی آرمانگرایی و واقع‌بینی است، انجام شده که از این سه جنبه این تحقیق دارای نوآوری است.

روش تحقیق

هدف این پژوهش، مطالعه علمی ویژگی آرمانگرایی و واقع‌بینی به عنوان دو پایه اصلی الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه، در تصمیمات راهبردی امام در قلمرو زمانی سال‌های ۱۳۶۸-

۱۳۵۷ است که چند نمونه، از بین آنها به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده است. این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است که با توجه به اهداف تحقیق، برای اجرای آن از روش تحلیل محتوای کمی و کیفی استفاده شده است. روش "تحلیل محتوا" یکی از روش‌های تحقیق مهم در علوم انسانی و اجتماعی است. این روش، فنی برای یافتن نتایج پژوهش از طریق تعیین عینی و منتظم ویژگی‌های مشخص پیام‌هاست. این تعریف ویژگی‌های آشکار و نهان پیام‌ها را در بر می‌گیرد (هولستی، ۱۳۸۰: ۳۹-۳۶). در تحلیل محتوا، عناصر و مطالب مورد نظر گردآوری و طبقه‌بندی می‌شوند و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. این عناصر ممکن است کلمه، جمله، موضوع، پاراگراف یا متن‌های کامل در آثار مکتوب یا شفاهی باشند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۶۵). متن و محتوای مورد تحلیل در این تحقیق، کلام امام خمینی مندرج در ۲۲ جلد صحیفه امام است. ابتدا ۲۲ جلد صحیفه امام، مطالعه و بررسی شد و سپس متن و متغیرهای مرتبط با مقولات تحقیق، از آن استخراج و کدگذاری شدند و سپس شمارش، تلخیص، طبقه‌بندی، پردازش و تحلیل و استنتاج شدند. سرانجام بر اساس نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل کمی و کیفی یافته‌ها، به سؤال تحقیق پاسخ داده شد. این مقولات در ارتباط با مولفه آرمانگرایی، شامل اهداف راهبردی و اصول و مبانی حاکم بر تصمیمات راهبردی امام بود و مقولات مرتبط با مولفه واقع‌بینی شامل عوامل داخلی، عوامل محیطی، پیش‌بینی‌های امام و شناخت از موضوع بود. پرسش پژوهش عبارت است از: آیا تصمیمات راهبردی امام خمینی، مبتنی بر ویژگی‌های الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه (آرمانگرایی واقع‌بین) است؟

یافته‌های کمی تحقیق

الف- پایه آرمانگرایی تصمیمات

مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی تصمیم، اهداف راهبردی و اصول و مبانی حاکم بر تصمیم است که بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کمی تحقیق به تفکیک در جدول ۱ و ۲ مشاهده می‌شود:

اهداف راهبردی

جدول ۱: اهداف راهبردی تصمیمات امام خمینی (فروتنی، ۱۳۸۷)

نوع تصمیم	اهداف راهبردی	فراوانی	نمونه‌ای از کلام امام در صحیفه امام
بازگشت امام به ایران	تشکیل حکومت اسلامی، سرنگونی رژیم پهلوی، اجرای حکم خدا، نجات و رهایی کشور و ملت، کوتاه کردن دست اجانب، از بین بردن اختناق حاکم، آزادی و استقلال، خدمت به ملت و کشور	۲۴	(ج ۵: ۵۰۱ و ج ۶: ۱۰۷، ۳۷۲، ۱۰۶، ۴۸، ۳۶، ۱۶)
تشکیل دولت موقت	برگزاری انتخابات مجلس مؤسسان، تصویب قانون اساسی با مراجعه به آرای عمومی، سامان یافتن امور کشور، وصول به اهداف انقلاب، برگزاری رفراندوم جهت تغییر نظام کشور، از بین بردن اختناق، ایجاد حکومت عدل اسلامی، تأمین سعادت مردم، اجرای عدالت و احکام اسلام، حل مسایل اولیه نظام، استقلال کشور، اداره امور مملکت، برگزاری انتخابات مجلس شورا، تحکیم رژیم اسلامی، انتقال قدرت	۳۵	(ج ۵: ۴۸۷، ۶۷، ج ۶: ۵۵-۵۴، ۱۰۴، ۶۳، ۱۵۲، ۱۰۴، ۵۴، ۱۵۱)
تسخیر سفارت خانه آمریکا	استرداد شاه و محاکمه وی، باز پس گیری اموال به غارت رفته، افشای ماهیت و جنایات شاه و آمریکا، پیاده کردن احکام اسلام، لغو تمام ادعاهای آمریکا علیه ایران، تضمین آمریکا به عدم مداخله در ایران، آزاد کردن دارایی‌های بلوکه شده، تحقیر و شکستن هیمنه ابر قدرت‌ها	۲۷	(ج ۱۱: ۳، ج ۱۲: ۱۶۲، ج ۱۱: ۲۴۳، ج ۱۲: ۳۰۶، ج ۱۳: ۲۱۳ و ج ۱۲: ۳۵)
مدیریت دفاع مقدس	حفظ اسلام، دفاع از ملت و کشور، حفظ جمهوری اسلامی و اصول انقلاب، دفاع از شرافت انسانی، دفاع از حقوق مسلمین و مستضعفین، اقامه عدل الهی و برپایی دین خدا، دفع تجاوز و اثبات صلابت اسلام، شکست ابرقدرت‌ها، سرنگونی صدام و تنبیه و قصاص متجاوز، حفظ استقلال و آزادی، اعلام متجاوز، عقب‌نشینی عراق و جبران خسارت، بسیج مردم عراق	۷۳	(ج ۲۰: ۵۷، ج ۱۹: ۲۲۹، ج ۲۱: ۸۵، ج ۱۳: ۳۰۸، ج ۱۵: ۲۳۹، ج ۲۰: ۳۴۶، ج ۲۱: ۲۸۳، ج ۱۳: ۳۹۴، ج ۲۰: ۳۲۲، ج ۱۶: ۳۰، ج ۱۷: ۳۱، ج ۲۰: ۳۳۲)

پذیرش قطعنامه	۳	بقای انقلاب، تأمین مصالح نظام، اثبات عدم پابندی صدام به معاهدات بین‌المللی	(ج ۲۱: ۲۸۴ و ۹۲)
عزل بنی صدر	۴	جلوگیری از خطر برای اسلام و نظام اسلامی	(ج ۱۴: ۴۱۷ و ۴۱۸ و ۴۷۵-۴۷۴)
صدور فتوا علیه سلمان رشدی	۲	مقابله با شیخون فرهنگی دشمنان و توهین به مقدسات، اجرای حکم الهی	(ج ۲۱: ۲۶۳ و ۲۹۱ و ۲۹۰)
عزل قائم مقام رهبری	۲	پیشگیری از نفوذ منافقین و لیبرال‌ها در حاکمیت نظام، حفظ اسلام و نظام	(ج ۲۱: ۳۵۰ و ۳۲۰)

اصول و مبانی

اصول حاکم بر تصمیمات راهبردی امام در جدول ۲ مشاهده می‌شود:

جدول ۲: اصول و مبانی تصمیمات راهبردی امام خمینی

نمونه ای از کلام امام در صحیفه	فراوانی	اصول و مبانی	نوع تصمیم
(ج ۵: ۳۰۱ و ۴۳۳ ج ۶: ۴۸ و ۲۰ ج ۱۳، ۱۳۹ ج ۶: ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۰۶ ج ۵: ۳۰۱ ج ۶: ۶۱، ۴۴، ۱۳ ج ۳۸ ج ۶: ۱۰۶ ج ۵: ۵۳۹، ۱۸۰)	۵۲	اصول مصلحت، حفظ وحدت کلمه، قیام برای خدا، اتکال به خدا، توجه به معنویات، اخلاص عمل (خدا محوری)، ظلم‌ستیزی، خدمت به مردم، عدم جدایی دین از سیاست، قاطعیت، پرهیز از بی تفاوتی و سکوت، عمل به تکلیف بدون توجه به نتیجه، آخرت گرایی، جهاد، برابری، شهادت‌طلبی، اصل احدی الحسینین	بازگشت امام به ایران
(ج ۶: ۶۸، ۶۹، ۵۴، ۱۱۰، ۵۴، ۱۸۱ ج ۵: ۴۲۶ ج ۶: ۱۱۰ ج ۷: ۱۵۳، ۹ ج ۳۰۶، ۳۳۱، ۳۶۱ ج ۶)	۶۰	وحدت کلمه و مقصد، مشاوره و تصمیم جمعی، ولایت شرعی و مشروعیت ناشی از آن، جمهوریت و عمل به آرای مردم و مشروعیت ناشی از آن، تأکید بر عدم وابستگی حزبی دولت موقت، اتکال به خدا، اصل مصلحت، برائت از مشرکین و عدم اطاعت از حکومت غیر الهی، تأسی به سیره پیامبر (ص) در تشکیل حکومت، حمایت	تشکیل دولت موقت

		<p>اصولی از دولت موقت، آزادی نقد و انتقاد، اصل قاطعیت در دفاع از اصول و آرمان‌ها</p>	
<p>(ج ۱: ۳۵۷، ۱۳۶ ج ۱۲ ۳۰۶ ج ۱۳: ۲۲ ج ۱۱: ۳۵۷ و ۲۵۵ و ۱۵۹ ج ۱۲: ۳۹۸ ج ۱۱: ۱۶۰، ۱۵۰، ۳۵۲، ۱۲ ، ۱۵، ۱۳۳، ۳۵۲، ۳۰۳ ج ۱۰ : ۵۰۳ ج ۱۱: ۳۰۴ ج ۱۲ : ۱۶۲)</p>	<p>۸۷</p>	<p>اتکال به خدا، حفظ وحدت، عمل به تکلیف، احدی‌الحسنین، قیام برای خدا، ظلم ستیزی و اصل لانتظلمون و لاتظلمون، قاطعیت، استقامت، عزت‌طلبی، عدالت‌محوری و عدالت‌جویی، خدمت به مردم، تبعیت از آرای ملت، حاکمیت مستضعفان، نفی رابطه ظالمانه و ایجاد رابطه انسانی، برادری، ذلت‌ناپذیری، سازش‌ناپذیری، احترام و روابط متقابل با دولت‌ها، قانون‌گرایی و هدایت امور از مجرای نهادهای قانونی</p>	<p>تسخیر سفارتخانه آمریکا</p>
<p>(ج ۲۰: ۱۵۰ ج ۱۶: ۲۸۸- ۲۸۷ ج ۲۱: ۵۷ ج ۱۶: ۴۹۰ ج ۲۱: ۵۲ ج ۱۳: ۳۱۵ ج ۶: ۴۹ ج ۲۰: ۷۷ ج ۲۱: ۱۱ و ۹۱ ج ۲۰: ۷۷ ج ۱۳: ۲۱۳ ج ۱۸ : ۳۲-۳۰ ج ۲۰: ۲۷۱ ج ۱۷: ۴۷۸ ج ۱۴: ۴۳۷ ج ۱۸، ۲۱۱ ج ۱۴: ۸۲-۸۱ ج ۱۶: ۳۹ ج ۱۳: ۲۱۳ ج ۱۵: ۱۱۸ ج ۱۵: ۳۸۴ ج ۱۶: ۳۱۸ ج ۲۱: ۹۰ ج ۱۹: ۲۲۱ ج ۲۰: ۱۱۹ ج ۲۱: ۱۹۵ ج ۱۷: ۱۱۹ ج ۱۷: ۴۱۵-۴۱۴ ج ۱۳: ۲۸۹ ج ۱۳ : ۲۱۳ ج ۱۷: ۳۲۳ ج ۱۶: ۲۰۲ ج ۲۱: ۲۸۴ ج ۱۶: ۴۰۵ ج ۲۱: ۹۲ ج ۱۶: ۵۴)</p>	<p>۶۶۶</p>	<p>عمل به تکلیف، دعوت به وحدت، دعوت به پایبندی و مقاومت، عقلائیست، احدی‌الحسنین، قیام برای خدا، صبر و استقامت، اخلاص عمل، نصرت الهی، امتحان الهی (ابتلاء)، حمایت از مظلومان، بیداری ملت‌ها، اتکال به خدا، ذلت‌ناپذیری، عزت‌جویی، سازش‌ناپذیری، قاطعیت، استقلال‌طلبی، عدم تعرض به غیر نظامیان، لانتظلمون و لاتظلمون، تبعیت از حکم خدا، تاسی به سیره معصومین (ع)، دفاع در برابر تجاوز دشمن، ظلم‌ستیزی و استکبارستیزی، عدالت‌جویی، امر به معروف و نهی از منکر، خودسازی و تهذیب نفس، احترام به آرای مردم، نه شرقی و نه غربی، خدا حاضری، اصل صبر و شکیبایی، بازگشت به سوی خدا، تسلیم‌ناپذیری، عدم تعرض به سایر کشورها، تکیه بر قدرت مردم، عمل به تکلیف بدون توجه به نتیجه، وظیفه ملی، قانونی و وجدانی، اصل مصلحت، آرمان‌گرایی واقع‌بینانه</p>	<p>مدیریت دفاع مقدس</p>

<p>(ج ۲۱: ۹۱ و ۹۲ و ۹۵ و ۱۱۱، ۱۰۱، ۹۳، ۹۶).</p>	<p>۴۶</p>	<p>عمل به تکلیف، مصلحت نظام، تصمیم جمعی، اتکال به خدا، صبر و تحمل و مقاومت، هماهنگی قوا، وحدت نیروها، هدایت امور از مجرای نهادهای قانونی، سازش‌ناپذیری، صداقت، مسئولیت‌پذیری، امتحان الهی، پایبندی به تعهدات، نظارت در حین تفویض اختیار، خدمت به مردم</p>	<p>پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت</p>
<p>(ج ۱۴: ۱۹۴ و ۴۵۵ ج ۱۷: ۹۲ و ج ۱۴: ۴۷۴ ج ۱۲: ۱۳۹ ج ۱۴: ۱۹۲ و ج ۱۴: ۴۶۲ ج ۱۴: ۲۵۳ ج ۱۴: ۴۱۷ ج ۱۴: ۳۱۴ ج ۱۴: ۲۴۸ و ج ۱۴: ۲۸۴ ج ۱۴: ۴۸۹ ج ۱۴: ۴۹۳ ج ۱۴: ۴۷۵ ج ۱۴: ۴۱۸ و ۱۹۴ ج ۱۴: ۳۱۴ و ۵۰۲ ج ۱۴: ۴۶۳ ج ۱۴: ۴۷۳ و ج ۲۰۱: ۱۴: ۳۱۵)</p>	<p>۱۴</p>	<p>تکلیف؛ مصلحت؛ احترام به آرای مردم و حمایت از نهادهای قانونی؛ امر به معروف و نهی از منکر؛ توصیه به وحدت و پرهیز از تفرقه و اختلاف، ارشاد و نصیحت؛ سعه صدر و تحمل برای خدا و اسلام؛ اصل حکمیت؛ برخورد قانونی و شرعی با متخلف؛ اتمام حجت توأم با رأفت اسلامی؛ توبه و بازگشت؛ اجرای حکم خدا؛ قاطعیت؛ فداکاری برای حفظ اسلام؛ تأسی به سیره حضرت پیامبر (ص)؛ برادری و همکاری؛ قانون‌گرایی و تبعیت از قانون، اتکال به خدا</p>	<p>عزل بنی‌صدر</p>
<p>(ج ۲۱: ۲۶۸، ۲۶۳، ۲۹۰، ۲۹۲).</p>	<p>۱۴</p>	<p>عمل به تکلیف الهی، اجرای حکم الهی، احدی‌الحسینین، عزت طلبی، اصل مبارزه، تحقق فقه عملی اسلام، عدم وابستگی به دشمنان، بی‌اعتمادی به دیپلماسی حاکم بر جهان</p>	<p>صدور فتوا علیه سلمان رشدی</p>
<p>(ج ۲۱: ۳۳۱-۳۳۲ و ۳۳۵ و ۳۳۹ و ۱۳۷ و ۳۳۰ و ۳۵۰ و ۳۲۶ و ۲۸۶).</p>	<p>۳۷</p>	<p>عمل به تکلیف، مصلحت نظام، اتکال به خدا، قاطعیت، امر به معروف و نهی از منکر، صلاحیت و مشروعیت رهبری نظام، ترجیح اهم بر مهم، موقعیت‌شناسی، دفاع از اسلام و حزب‌الله، نه شرقی و نه غربی، حقیقت‌گرایی</p>	<p>عزل قائم مقام رهبری</p>

ب- پایه واقع‌بینی تصمیمات عوامل داخلی

جدول ۳: عوامل داخلی موثر بر تصمیمات امام

نمونه‌ای از کلام امام	فراوانی	نقاط قوت و ضعف	عوامل داخلی	نوع تصمیم
(ج ۶: ۲۴۰- ۲۳۹ و ۴۹۰ ج ۷: ۲۶۴ ج ۶: ۴۹۱ و ۱۷۸ و ۳۱۰ و ۳۴۷ و ج ۵: ۵۳۷ ج ۶: ۱۶ و ۱۶ ج ۵: ۵۰۱ ج ۱۸: ۹۳ ج ۶: ۲۱ و ۳۷)	۱۵۰	نقاط قوت: برخورداری از امداد الهی، روحیه شهادت طلبی، قدرت ایمان و معنویت، وحدت مردم، حمایت مردم، عدم حمایت مردم از رژیم شاه، قیام و استقامت مردم، اعتماد به نفس مردم، تفاهم بین حوزه و دانشگاه، بازگشت عده‌ای از نظامیان به آغوش ملت	۱. مردم ۲. حوزه و دانشگاه ۳. ارتش	بازگشت امام به ایران
(ج ۱۸: ۱۳۶ و ۹۳ ج ۶: ۷۸)	۵	نقاط ضعف: ضعف قوای مادی و تسلیحاتی مردم و کمبود منابع و امکانات.		
(ج ۶: ۱۰۹ و ۵۶ و ۱۰۴)	۸	نقاط قوت: حمایت مردم، وجود افراد تحصیلکرده و امین در بین مردم، عدم پذیرش رژیم شاهنشاهی از سوی مردم، وجود منابع غنی در کشور	۱. مردم ۲. منابع	تشکیل دولت موقت
(ج ۱۱: ۳۰۱ و ۱۰۷ و ۳۴۸ و ۲۶۱ و ۲۵۵ و ۹۱ ج ۱۶: ۱۰۵).	۵۰	نقاط قوت: حمایت مردم، شهادت طلبی، داشتن روحیه قوی، بیداری ملت، تحول روحی و معنوی، وحدت مردم و نیروها، وجود نفت، برخورداری از امداد غیبی الهی	۱. مردم ۲. منابع ۳. برخورداری از امداد غیبی الهی	تسخیر سفارت خانه آمریکا
(ج ۱۶: ۱۳۰- ۱۲۳ ج ۱۳: ۲۳۶ ج ۱۴: ۲۰۳ ج ۱۸: ۳۱ ج ۲۱: ۳۹۹ ج ۱۶: ۱۹۴ ج ۱۶: : ۱۵۱ و ۱۹۸ ج ۲۰: ۸۸ ج ۱۶: ۲۷۰ ج ۱۲: ۲۴۳ ج ۱۶: ۳۱۴ ج ۲۱)	۳۷۲	نقاط قوت: تحول روحی و معنوی مردم، امداد الهی، مقاومت، عدم هراس از قدرت‌ها، توانمندی ملت و به انفعال کشاندن دشمن، مجاهدت و فداکاری، شهادت طلبی، اخلاص و ایمان، اتکال به خدا، حضور و حمایت مردم از جبهه، وحدت، تزکیه	۱. مردم ۲. نیروهای مسلح (رزمندگان) ۳. مسئولین نظام (مجموعه حاکمیت)	مدیریت دفاع مقدس

<p>۴۱۰: ج ۲۰: ۱۶۱-ج ۱۸: ۳۲۹-ج ۲۰: ۳۲۶-ج ۱۶: ۱۸۲-ج ۲۰: ۳۲-ج ۲۱: ۱۹۵-ج ۲۰: ۳۳۱-ج ۲۱: ۱۹۴ و ۵۲-ج ۱۶: ۲۹۱-ج ۲۱: ۳۵۶-ج ۱۳: ۲۴۲-ج ۲۰: ۳۳۳-ج ۱۸: ۷۸ و ۵۵ ج ۱۶: ۲۷۰-ج ۱۸: ۱۹۱-ج ۲۰: ۳۲۲ و ۳۳۱ ج ۱۶: ۱۱-ج ۲۰: ۱۶۰-ج ۱۶: ۱۳۰-ج ۳۱۴-ج ۱۶: ۲۷۶-ج ۱۳: ۳۱۰-ج ۱۷: ۳۱۲ و ۴۴۶-ج ۲۱: ۳۵۶ و ۴۱۶-ج ۱۸: (۱۷۶).</p>		<p>نفس، حماسه آفرینی، بیداری و آگاهی، شکستن هیمنه آمریکا، همت والا و اعتماد به نفس مردم، شهادت‌طلبی، استقامت، هماهنگی نیروها، مدیریت صحیح نیروها، قدرت و آمادگی دفاعی، اخلاص و ایمان، اتکال به خدا، وحدت و انسجام، رشادت و شجاعت، ایثار و فداکاری، بسیج مردمی، مردمی بودن نیروها، حماسه آفرینی، امداد الهی و عنایت حضرت ولی عصر (عج)، پیروزی‌های چشمگیر در جبهه‌ها. یکپارچگی حاکمیت نظام، آمادگی کامل و مدیریت انقلابی، مردمی بودن نیروها، به انفعال کشاندن دشمن، پشتوانه قدرت الهی و مردمی، وجود نیروی انسانی جوان و منابع طبیعی و تجهیزات و مهمات، نهادهای قانونی، وجود نیروهای متخصص و توانایی در تولید داخلی تجهیزات نظامی، تسلط بر خلیج فارس</p>	<p>۴. منابع و امکانات</p>	
<p>(ج ۲۰: ۱۶۲-ج ۱۶: ۲۰۱-ج ۲۰: ۸۸: ج ۱۳: ۲۱۶-ج ۲۱: ۴۲۸ و ۲۸۳ و ۴۳۴: ج ۱۶: ۵۱۹)</p>	<p>۲۴</p>	<p>نقاط ضعف: ایجاد تفرقه توسط افراد ناآگاه، تحت تأثیر تبلیغات خارجی قرار گرفتن افراد ناآگاه، اختلاف بنی صدر با دیگر مسئولین نظام، تبلیغات ضعیف، کمبود امکانات، وابستگی صنعتی، محدودیت‌های شرعی برای مقابله به مثل</p>		
<p>(ج ۲۱: ۲۸۶ و ۲۸۴)</p>	<p>۵</p>	<p>حمایت مردم از اصول انقلاب، فداکاری مردم و رزمندگان، اخلاص، رشد و بندگی مردم</p>	<p>۱. مردم ۲. رزمندگان ۳. حوادث و پذیرش</p>	

۲۸۴ و ۸۵: ۲۱ (ج ۲۱ و ۹۰ و ۹۱)	۲	نقاط ضعف: وجود افراد ناآگاه و مغرض، وجود حوادث و عوامل ذکر نشده	عوامل ذکر نشده ۴. افراد مغرض	قطعه‌نامه ۵۹۸
(ج ۱۴): ۴۸۵ و ۴۸۲ و ۲۵۱ و ۴۷۴ و ۴۹۱ و ۴۸۳ و ۲۵۳ (ج ۱۴): ۴۴۸ - ۴۴۹ و ۴۶۳ و ۴۸۹ و ۴۶۳	۵۰	نقاط قوت: هوشیاری مردم، ایمان و فداکاری و شهادت‌طلبی، حمایت مردم از دولت و رزمندگان، حضور مردم در صحنه، مقاومت مردم، قدرت و انسجام نیروهای مسلح، ایمان، فداکاری و شهادت‌طلبی، حضور در صحنه، پیشرفت و کسب پیروزی در جبهه‌ها، وجود نظام جمهوری اسلامی، دولت شهید رجایی، مجلس شورای اسلامی، قوه قضائیه	۱. مردم ۲. رزمندگان ۳. نهادهای قانونی	عزل بنی‌صدر
(ج ۱۴): ۴۴۰ و ۲۵۴	۲	نقاط ضعف: انتقاد بیجا و تحت‌تأثیر شایعات قرار گرفتن برخی علماء و مردم ناآگاه		
(ج ۲۱): ۳۲۸		اتفاق نظر و اجماع آرای علماء و فقها در مورد فتوا	علماء	صدور فتوا
(ج ۲۱): ۳۳۵ و ۳۲۶	۴	نقاط قوت: درک، آگاهی و شناخت مردم، طرد حامیان منافقین و لیبرال‌ها	۱. مردم ۲. نمایندگان	عزل قائم مقام
(ج ۲۱): ۳۵۰	۱	نقاط ضعف: در جریان واقعه نبودن نمایندگان و وزرا	مجلس و وزرا	رهبری

عوامل محیطی

جدول ۴: عوامل محیطی موثر بر تصمیمات امام

نمونه‌ای از کلام امام	فراوانی	فرصت‌ها و تهدیدها	عوامل	نوع تصمیم
(ج ۶: ۲۸۲ و ۴۸ و ۲۱) ج ۵: ۵۳۰ ج ۶: ۳۴۷ و ۱۰ و ۱۷۸ ج ۵: ۵۰۱ ج ۶: ۱۷ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۷۸ و ۴۴ ج ۱۸: ۹۳ ج ۶: ۳۴۷ و ۴۸ ج ۱۰: ۱۹۷ ج ۶: ۳۳۷- ۳۳۶ و ۴۵ و ۹ ج ۵: ۵۰۲ ج ۶: ۹)	۸۵	تهدیدها: ایجاد تفرقه در بین مردم و مذاهب، توطئه چینی، بستن فرودگاه‌ها و ممانعت از بازگشت امام، اسلام‌زدایی، ظلم و جنایت، داشتن قدرت شیطانی، آشفتنگی و ویرانی در کشور، اختناق، وابسته کردن کشور به بیگانگان، اشاعه فساد و فحشا، غارت منابع، عقب‌نگه داشتن کشور، ترویج تنز جدائی دین از سیاست، حمایت امریکا و سایر قدرت‌ها از رژیم شاه، ممانعت از بازگشت امام به ایران، جدا کردن ملت‌ها از اسلام و قرآن، مخالفت دولت‌های منطقه با انقلاب اسلامی، حمایت از رژیم شاه، تلاش ایادی شاه و استکبار برای برگرداندن شاه به ایران، ایجاد آشوب، تلاش برای حفظ رژیم سلطنتی یا روی کار آوردن رژیم دیگر	رژیم شاه و بختیار آمریکا و متحدینش ایادی شاه و استکبار دولت‌های منطقه	بازگشت امام به ایران
(ج ۵: ۵۰۱ ج ۶: ۹- ۶۲ و ۸)	۷	فرصت‌ها: فرار شاه از کشور، عدم پذیرش اولیه شاه از سوی امریکا، عدم پشتیبانی و حمایت بیشتر از شاه		
(ج ۶: ۲۳۱ و ۵۶ و ۳۳۷ و ۱۷۸ و ۱۰۴ و ۳۷۷ و ۴۹۳ و ۳۷۷ و ۴۹۳)	۲۳	تهدیدها: کشتار مردم، تهدید به توقیف دولت موقت، ایجاد آشفتنگی، ایجاد مشکلات اقتصادی، فرهنگی، تخریب	۱. رژیم شاه ۲. ایادی رژیم ۳. دولت‌ها و کشورهای	تشکیل دولت موقت

		کشور، غارت بیت‌المال، اختناق کارشکنی، ایجاد تفرقه، در کمین نشستن دشمن برای تضعیف نظام.	خارجی	
<p>(ج ۱۱: ۴۱۴ و ۲۴۰ و ۲۷۹ و ۲۲۹ ج ۱۲: ۳۷۷ و ۲۵۸ و ۲۵۵ ج ۱۱: ۲۹۷ و ۲۶۰ و ۴۱۳ ج ۱۲: ۲۵۸ ج ۱۱: ۴۲۴ و ۳۰۰)</p>	۳۰	<p>تهدیدها: محاصره اقتصادی، تبلیغات منفی، توطئه چینی، سانسور خبری، تجاوز عراق به ایران به دستور آمریکا، دنباله‌روی از آمریکا، حمایت سازمان‌های بین‌المللی از ابرقدرت‌ها و مخالفت محکوم کردن ایران، وابستگی آنها به ابرقدرت‌ها، حق و تو قدرت‌های بزرگ، مخالفت و توطئه چینی ایادی استکبار، تبلیغات منفی و توطئه چینی قدرت‌های بزرگ، حمایت آنها از آمریکا، موافقت برخی از کشورها با محاصره اقتصادی ایران، تبلیغات منفی رسانه‌های جمعی بیگانه</p>	<p>۱. آمریکا ۲. ملت‌ها و کشورهای مسلمان ۳. سازمان‌های بین‌المللی ۴. ایادی استکبار در داخل ۵. دیگر قدرت‌های بزرگ ۶. رسانه‌های جمعی بیگانه</p>	تسخیر سفارتخانه آمریکا
<p>(ج ۱۱: ۳۵۷ ج ۱۲: ۳۰۴ و ۲۵۵ و ۲۴۴ و ۳۶۹)</p>	۸	<p>فرصت‌ها: مخالفت مردم آمریکا با حمله نظامی دولت آن، دنیاگرایی و عدم ایمان نیروهای آمریکایی، شکست حمله نظامی آمریکا در طیس، استفاده از موسم حج برای روشنگری، مخالفت برخی از کشورها با محاصره اقتصادی ایران و اعزام نماینده برای بررسی جنایات شاه و آمریکا</p>	<p>قدرت‌های بزرگ رسانه‌های جمعی بیگانه</p>	
<p>(ج ۱۷: ۳۰۹ ج ۱۸: ۱۹۱ ج ۲۰: ۲۲۳ ج ۲۱: ۶۹ ج ۱۴: ۴۰۸ و ۴۰۸ ج ۱۷: ۲۷۸ ج ۲۰: ۳۴۷ و ۳۲۱ ج ۲۰۹)</p>	۲۰۹	<p>تهدیدها: حمایت مالی، تسلیحاتی و تبلیغاتی از عراق، توطئه چینی، مخالفت و کارشکنی، انفجار هواپیمای مسافری ایران، بسیج</p>	<p>۱. آمریکا و سایر قدرت‌های بزرگ</p>	

<p>۲۱: ۸۹ ج ۱۷: ۴۰۵ ج ۱۸: ۴۶۹ ج ۱۶: ۵۲۱ ج ۲۰: ۸۸ ج ۱۷: ۳۲۷ ج ۱۶: ۱۵۶ ج ۱۷: ۳۰۶ و ۳۲۲ ج ۱۴: ۸۴ ج ۱۷: ۴۰۳ ج ۱۶: ۵۱۹ ج ۱۹: ۲۹۰ ج ۲۰: ۳۲ ج ۱۳: ۲۵۷ و ۳۴۴ ج ۱۶: ۱۶۴ ج ۱۸: ۵۰۰ ج ۱۷: ۴۰۴ و ۸۳-۸۴ ج ۱۴: ۱۶۱ ج ۱۸: ۱۷۷ ج ۲۱: ۴۲۸ ج ۱۶: ۴۸۸ ج ۱۸: ۱۴۶ ج ۱۶: ۲۵۱ ج ۱۷: ۳۱۴ و ۳۱۷ ج ۱۹: ۳۳۴ ج ۱۸: ۴۶۹ ج ۱۷: ۸۲ ج ۱۵: ۲۴۰ ج ۱۷: ۳۱۴ ج ۱۳: ۴۴۱-۴۴۰ ج ۲۱: ۵ ج ۱۷: ۴۱۲ ج ۱۴: ۳۵۲ و ۴۷۵ و ۱۴۳ ۲۵۵ و ۲۱۶ ج ۱۷: ۲۷۷ ج ۱۶: ۱۸۲ ج ۱۸: ۱۴۷)</p>		<p>تمام امکانات علیه ایران، مخالفت و عداوت با اسلام، عدم تحویل تجهیزات نظامی خریداری شده، ایجاد محدودیت برای تولید و صدور نفت و محاصره اقتصادی، تبلیغات منفی علیه ایران، تهاجم سیاسی، نظامی، فرهنگی و اقتصادی، ایجاد اختلاف و تفرقه، تجهیز صدام به سلاح‌های شیمیایی، شایعه پراکنسی و دروغ‌پردازی، اشغال مناطقی از کشور، بمباران مناطق مسکونی و کشتار غیرنظامیان، به شهادت رساندن جوانان، تخریب و غارت شهرها، وارد کردن خسارات مالی فراوان، تحمیل جنگ، بمباران چاه‌های نفت، تهدید کشتی‌های نفتکش، نقض قوانین بین‌المللی، نقض قوانین الهی، ناامن کردن دریاها، استفاده از سلاح‌های شیمیایی، حمله به هواپیماهای غیرنظامی، حمایت مالی، تبلیغاتی و تسلیحاتی کشورهای منطقه از صدام، بی‌تفاوتی و سکوت توأم با رضایت دولت‌های اسلامی، تبلیغات منفی علیه ایران، دامن زدن به جنگ، خودباختگی دولت‌های منطقه، تهدید دولت‌های منطقه به محاصره اقتصادی و سیاسی ایران، عدم پایبندی به احکام اسلام، نادانی و خیانت سران کشورهای اسلامی، مخالفت و دشمنی، عدم</p>	<p>۲. رژیم عراق ۳. دولت‌ها و کشورهای اسلامی ۴. رسانه‌های جمعی بیگانه ۵. سازمان‌های بین‌المللی ۶. آبادی استکبار در داخل کشور</p>	<p>مدیریت دفاع مقدس</p>
--	--	--	---	-------------------------

		اتحاد کشورهای اسلامی، توطئه چینی علیه ایران، تبلیغات منفی رسانه‌ها، محکوم کردن ایران، حمایت تبلیغاتی از رژیم عراق، شایعه‌سازی و دروغ‌پردازی، تضعیف و توهین به انقلاب و نظام، سکوت سازمان‌های بین‌المللی در برابر واقعیت‌ها، حمایت از صدام، محکوم کردن ایران، سکوت در برابر جنایات صدام، توطئه چینی ایدئولوژیک، مخالفت و ترور و کشتار، خیانت به کشور، تشنج آفرینی و ایجاد اغتشاش، ایجاد اختلاف، شایعه‌سازی، تبلیغات منفی، کارشکنی، فریب جوانان، جاسوسی برای دشمن.		
(ج ۱۹: ۲۹۰، ج ۲۰: ۳۲۱)	۲	فرصت‌ها: بیداری ملت‌های مسلمان، استفاده از موسم حج برای روشنگری و تنویر افکار عمومی		
(ج ۲۱: ۱۵ و ۹۵ و ۹۰ و ۹۷ و ۸۵ و ۹۱ و ۱۱۵)	۸	تهدیدها: توطئه چینی، کشتار مردم، سرنگونی هواپیمای مسافربری، محاصره اقتصادی و ایجاد مشکلات سیاسی، تلاش برای به سازش کشاندن ایران، اتحاد بیشتر شرق و غرب برای مهار جهان سوم، توطئه چینی صدام و دولت‌های منطقه	۱. آمریکا و دیگر قدرت‌های بزرگ ۲. صدام و دولت‌های منطقه	پذیرش قطعنامه ۵۹۸
(ج ۲۱: ۸۵)	۱	فرصت‌ها: تأثیرپذیری ملت‌های مسلمان از انقلاب اسلامی	۳. ملت‌های مسلمان	

<p>(ج ۱۴: ۴۷۵ و ۱۹۱ و ۲۵۵ ج ۲۰: ۲۵۵ ج ۱۴: ۴۰۸ و ۵۰۲ و ۴۱۷ و ۴۴۲ و ۴۷۵ و ۴۴۹ ۴۷۵-۴۷۴ و ۴۴۹ و ۴۴۰ و ۴۶۴ و ۴۹۰ و ۴۸۹ و ۴۸۷ و ۴۷۵ ۴۸۴ و ۴۵۴ ج ۱۴: ۴۵۲ و ۴۵۳ و ۴۶۱ و ۴۸۹ و ۴۹۱ و ۴۵۳ ۴۹۹ ج ۱۴: ۲۵۰ و ۴۴۱- ۴۴۰ و ۳۱۴)</p>	<p>۱۳۱</p>	<p>تهدیدها: قیام مسلحانه (ترور، کشتار و انفجار)، ایجاد تشنج و خرابکاری، ایجاد ائتلاف، شایعه‌سازی و نشر اکاذیب علیه مسئولان، نفوذ در نهادها، سم‌پاشی و تبلیغات منفی، تلاش برای براندازی نظام، مفسده‌جویی و تلاش برای بستن بازار، تلاش برای درگیر کردن نیروهای مسلح، تلاش برای جدا کردن ارتش از نظام، ائتلاف گروهک‌ها علیه نظام، مخالفت با احکام اسلام و علما، حمایت از بنی صدر، فشار برای بازگشایی دانشگاه‌ها، مخالفت با نظام و دعوت به شورش، قیام علیه ملت، آتش زدن خرم‌ها و تعطیل کردن کارخانه‌ها، تلاش برای انحلال مجلس، دولت، وابستگی و خوش خدمتی به آمریکا، توهین به مقدسات، فریب جوانان، عدم پذیرش قانون اساسی. مخالفت با احکام اسلام و دعوت به شورش، ائتلاف بنی صدر با گروهک‌ها و منافقین، عدم پذیرش نظام، قانون اساسی و نهادهای قانونی، عهدشکنی بنی صدر، جوسازی و مخالفت با دولت شهید رجایی، تلاش برای براندازی به بهانه رفراندوم، سرکشی و تمرد، ایجاد تشنج در روزنامه‌ها و سخنرانی‌ها، جهل و بی‌دینی. تحمیل جنگ و جنایت توسط صدام، توطئه و</p>	<p>۱. ایادی استکبار (منافقین و سایر گروهک‌ها) ۲. اقدامات بنی صدر ۳. صدام و استکبار جهانی</p>	<p>عزل بنی صدر</p>
--	------------	--	---	---

		دسیسه چینی و نفوذ دادن عوامل خود در جاهای حساس توسط استکبار، ایجاد مشکل و گرفتاری برای نظام		
(ج ۱۴: ۴۹۲ و ۴۸۵)	۶	فرصت‌ها: نداشتن شمّ سیاسی و عدم شناخت گروه‌ها و بنی صدر از اسلام و ملت		
(ج ۲۱: ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۲۹۰ و ۳۲۸ و ۳۱۸ و ۲۹۰ و ۲۸۹ و ۳۲۸ و ۳۱۶)	۲۷	اسلام‌ستیزی، توطئه چینی، تحریم اقتصادی، بسیج عمومی برای دفاع از سلمان رشدی، اهانت به مقدسات مسلمین، توسل به حربه حقوق بشر و آزادی بیان ادعایی، جلوگیری از تحقق احکام اسلام، کم‌رنگ جلوه دادن اهمیت فتوا با انحراف افکار عمومی از این موضوع، بی‌تفاوتی سران کشورهای اسلامی	۱. جهان غرب، صهیونیسم و استکبار جهانی ۲. علما و مردم مسلمان ۳. زمامداران کشورهای اسلامی	صدور فتوا علیه سلمان رشدی
(ج ۲۱: ۲۹۰)	۳	فرصت: اجماع علما و مسلمانان جهان در مورد فتوا		
(ج ۲۰: ۱۳۶ و ۳۲۸ و ۱۳۷ و ۳۳۵ ج ۲۱: ۳۳۱ و ۳۳۰ ج ۲۰: ۱۳۷ ج ۲۱: ۳۳۰ و ۲۸۴ و ۳۳۰ و ۳۰۳)	۲۴	لطمه زدن به حیثیت قائم مقام رهبری از طریق انتساب و ارتباط، نفوذ در بیت قائم مقام رهبری، ارتکاب جرم و جنایت. دروغ پراکنی رادیوهای بیگانه. حمایت و ساده‌لوحی و تأثیرپذیری منتظری از منافقین و لیبرال‌ها، تحلیل‌های منفی و نادرست از جریانات نظام، نداشتن مدیریت و تدبیر و طاقت و تحمل لازم برای رهبری	۱. ابادی نفوذی دشمن ۲. رسانه‌های جمعی بیگانه ۳. آیت‌الله منتظری	عزل قائم مقام رهبری
(ج ۲۱: ۳۳۱)	۱	فرصت: داشتن تحصیلات و فایده برای حوزه علمیه		

پیش‌بینی‌ها

جدول ۵: پیش‌بینی‌های امام پیرامون این موضوعات

نوع تصمیم	پیش‌بینی‌ها	فراوانی	نمونه‌ای از کلام امام
بازگشت امام به ایران	پیش‌بینی پیروزی انقلاب، پیوستن ارتش به ملت، سقوط شاه و دولت بختیار، خنثی شدن توطئه بستن فرودگاه‌ها، کودتای نظامی رژیم، احتمال مخاطره در بازگشت، عدم بازگشت شاه به قدرت	۱۹	(ج ۳۵۵، ۳۹۹ و ۴۶۹ و ۵۲۹-۵۲۸ و ۲۱۰)
تشکیل دولت موقت	-	-	-
تسخیر سفارتخانه آمریکا	پیش‌بینی شکست انتخاباتی کارتر، عدم تحویل شاه به ایران، شکست توطئه قدرت‌های بزرگ، حمله نظامی آمریکا به ایران و شکست در حمله نظامی	۸	(ج ۱۱: ۱۸۹، ۳۰۰، ۱۳۵، ۱۶۲ و ۱۴۴)
مدیریت دفاع مقدس	پیش‌بینی عدم موفقیت صدام در جنگ، حمله صدام به کشورهای منطقه، سقوط رژیم صدام و تشکیل حکومت اسلامی در عراق، حمله مجدد صدام بعد از آتش‌بس	۱۶	(ج ۱۳: ۲۷۲، ۱۷: ۸۵-۸۴، ج ۱۳: ۲۶۱-۲۶۰، ج ۱۶: ۳۲۸)
پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت	پیش‌بینی عدم پایبندی صدام به قطعنامه و یاوه‌سرایی گروهک‌های داخلی	۵	(ج ۲۱: ۳۴، ۹۴ و ۹۵)
عزل بنی‌صدر از ریاست جمهوری	پیش‌بینی شکست و انزوای جریان نفاق	۱۰	(ج ۱۴: ۲۵۳ و ۴۰۸ و ۴۱۷ و ۴۷۳)
صدور فتوا علیه سلمان رشدی	پیش‌بینی شکست توطئه دشمنان، زیر سؤال بردن فتوای تاریخی امام توسط عده‌ای ساده‌اندیش یا مغرض در آینده	۵	(ج ۲۱: ۳۱۷-۳۰۶ و ۲۹۱)
عزل قائم مقام رهبری	پیش‌بینی عملکرد آقای منتظری و عدم توانایی وی برای رهبری	۴	(ج ۱۸: ۷-۶ ج ۲۱: ۳۳۴ و ۳۳۱)

آگاهی و شناخت نسبت به موضوع

جدول ۶: آگاهی امام پیرامون موضوع تصمیم

نوع تصمیم	نوع شناخت	فراوانی	نمونه ای از کلام امام
بازگشت امام به ایران	شناخت امام از نقشه‌های پشت پرده دولت بختیار و امریکا و فرانسه برای جلوگیری از بازگشت امام به میهن	۸	(ج: ۷، ۲۱۲، ج: ۱۰: ۱۹۸)
تشکیل دولت موقت	-	-	-
تسخیر سفارتخانه آمریکا	آگاهی از مرکز توطئه بودن سفارتخانه، آگاهی از محدودیت‌های دخالت نظامی توسط آمریکا، شناخت از عمق مسأله، آگاهی از توطئه‌های آمریکا به دست گروهک‌ها، دولت عراق و سایر همپیمانان آمریکا.	۴۶	(ج: ۱۱: ۳۳۱-۳۳۰ ج: ۱۰: ۵۱۷ و ۴۹۳ ج: ۱۱: ۱۰۶-۱۰۵ ج: ۱۲: ۲۵۶-۲۵۷ و ج: ۱۰: ۵۲۸ و ۴۸۹)
مدیریت دفاع مقدس	شناخت ماهیت جنگ، اهداف دشمنان از تحمیل جنگ، عوامل پشت پرده جنگ، ماهیت صدام و حزب بعث، توطئه‌های دشمن در حین جنگ، ماهیت صلح ادعایی صدام، ماهیت هیاهو و تهدیدهای صدام و حامیان او	۱۲	(ج: ۲۱: ۶۹-۶۸ ج: ۱۵: ۲۳۹-۲۳۸ ج: ۲۰: ۳۲ ج: ۱۶: ۴۸۰ ج: ۲۰: ۳۲۴ ج: ۱۳: ۲۳۹-۲۳۷ و ج: ۱۶: ۳۷۸ ج: ۱۶: ۴۶۱ ج: ۱۶: ۳۲۸ ج: ۱۳: ۲۵۷-۲۵۶ ج: ۲۰: ۳۲۷ ج: ۱۹: ۹۵)
پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت	اطلاع از توطئه‌های پشت پرده دشمن و ادعای دروغین صلح‌طلبی صدام و حامیان او	۲	(ج: ۲۱: ۱۱۶-۱۱۵ و ۱۰۱)
عزل بنی‌صدر از ریاست جمهوری	آگاهی از ماهیت بنی‌صدر، ائتلاف بنی‌صدر با منافقین، توطئه مشترک آن‌ها علیه نظام، توطئه درگیر کردن ارتش در امور سیاسی	۵	(ج: ۱۴: ۴۸۵-۴۸۴ ج: ۲۱: ۳۳۱-۳۳۰ ج: ۱۴: ۴۵۴ ج: ۱۴: ۴۸۵-۴۸۶ ج: ۱۴: ۴۴۲-۴۴۱)
صدور فتوا علیه سلمان رشدی	آگاهی از عمق مسایل و توطئه‌ها، اهداف اصلی دشمنان از انتشار کتاب کفرآمیز آیات شیطان و علت حمایت آنها از سلمان رشدی	۱۲	(ج: ۲۱: ۲۷۷ و ۲۹۰)

ج ۲۱: ۳۳۱ و ۳۳۴ و ۳۵۰ و ۳۲۶	آگاهی از دسیسه‌های دشمنان، ساده‌لوحی و عدم تدبیر منتظری، کم‌طاقتی ایشان، شناخت از جریان‌ات و نفوذ گروهک‌ها در دفتر و بیت او و تأثیرپذیری وی از آنها	عزل قائم مقام رهبری
--------------------------------	---	---------------------

تحلیل و استنتاج از یافته‌های کمی

در مقایسه با ویژگی‌های الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه، یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کمی پژوهش موارد زیر را نشان می‌دهد:

الف - بازگشت امام به ایران: مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی، یعنی اهداف راهبردی و اصول و مبانی، در مجموع دارای ۷۶ فراوانی و مقولات مرتبط با شناخت راهبردی (پایه واقع‌بینی) در الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه دارای ۲۷۸ فراوانی است. با توجه به دستاورد مهم تصمیم بازگشت امام به ایران و با عنایت به فراوانی مقولات مرتبط با دو پایه آرمانگرایی و واقع‌بینی که دو پایه اصلی تصمیم‌گیری حکیمانه هستند، بدون تردید تصمیم راهبردی حضرت امام مبنی بر بازگشت از فرانسه به ایران، یک تصمیم حکیمانه و مبتنی بر آرمانگرایی واقع‌بینانه بوده است. حضرت امام ضمن پایبندی به اهداف و آرمان‌های اعتقادی خود و با اطلاع از واقعیت‌های موجود، با بازگشت خود به وطن، در ۱۲ بهمن ۵۷ توطئه‌های شاه و عوامل آمریکا را خنثی کرده، موجبات سقوط رژیم پهلوی و پیروزی انقلاب اسلامی را فراهم ساختند. انقلاب اسلامی بعد از ۱۰ روز از بازگشت امام به وطن، در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید.

ب - تشکیل دولت موقت: داده‌های کمی تحقیق نشان می‌دهد که مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی در مجموع دارای ۹۵ فراوانی و مقولات مرتبط با پایه واقع‌بینی در کل به تعداد ۳۱ فراوانی است. با توجه به این یافته‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که این تصمیم مبتنی بر آرمانگرایی و واقع‌بینی بوده است. حضرت امام با تشکیل دولت موقت و انتقالی، موفق شدند در آن شرایط حساس و خطیر، با وجود تهدیدهای فراوان محیطی، پایه‌های حکومت اسلامی را بنا نهند و مقدمات تشکیل نظام جمهوری اسلامی و نهادهای قانونی آن را فراهم سازند.

پ - تسخیر سفارتخانه آمریکا: مقولات مرتبط با ویژگی آرمانگرایی دارای ۱۱۴ فراوانی

و مقولات مرتبط با پایه واقع‌بینی تصمیم، دارای ۱۴۲ فراوانی است. مهمترین دستاورد، موضع حمایت‌آمیز امام در برابر تسخیر لانه جاسوسی آمریکا توسط دانشجویان پیرو خط امام، علاوه بر تضمین ادامه انقلاب اسلامی، شکست ابهت فرعون‌ی آمریکا و امیدوار ساختن ملت‌های جهان سوم به امکان ایستادگی در برابر قدرت‌های بزرگ بود. بعد از این واقعه، هیمنه آمریکا که سال‌ها برای آن سرمایه‌گذاری‌های مادی، نظامی و تبلیغاتی فراوانی شده بود، فرو ریخت و این کشور در کنترل جهان سوم دچار دشواری‌های عدیده‌ای شد (انصاری، ۱۳۸۱: ۱۲۳-۱۲۰).

ت- مدیریت دفاع مقدس: طبق یافته‌ها، مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی دارای ۷۳۹ فراوانی است و بیشترین فراوانی متعلق به اصل عمل به تکلیف الهی برای حفظ اسلام، کشور و نظام اسلامی است. مقولات مرتبط با پایه واقع‌بینی نیز دارای ۷۲۵ فراوانی است.

هشت سال از عمر پیر برکت امام در مدیریت دفاع مقدس سپری شد. امام عظیم‌الشان با پایبندی به اصول و آرمان‌ها و با شناخت کافی از واقعیت‌های موجود در داخل و خارج کشور، با وجود تهدیدها و توطئه‌های خطرناک دشمنان و ضعف‌های داخلی نظام نوپای جمهوری اسلامی، دفاع مقدس را چنان مدیریت کردند که ایران اسلامی بعد از هشت سال مقاومت، نه تنها یک وجب از خاک میهن را به دشمن واگذار نکرد، بلکه دستاوردهای فراوانی به دنبال داشت که در کلام امام در صحیفه امام بدان پرداخته شده است.^۱

به عنوان نمونه، رویداد مهمی که در طول مدیریت دفاعی هشت ساله امام، آرمانگرایی واقع‌بینانه آن حضرت را در جنگ تحمیلی بخوبی نشان می‌دهد، قضیه انحرافی حمله اسرائیل به لبنان بود که حدود یازده روز پس از فتح خرمشهر صورت گرفت و امام خمینی با روشن بینی تمام، به اهداف پشت پرده این توطئه خطرناک پی بردند و فرمودند، با قصد تحریک ایران و انحراف اذهان مسئولین نظام از موضوع جنگ تحمیلی، برنامه‌ریزی و طراحی شده بود و هدف این بود که ایران نیروهای خود را به این جبهه سوق دهد و در نتیجه قوایش در جبهه اصلی جنگ با عراق تضعیف شود و از سوی دیگر بهانه به دست رژیم غاصب اسرائیل داده شود، تا همراه با عراق تهاجم گسترده‌ای را علیه ایران اسلامی ترتیب دهند و کار

۱. برای مطالعه تفصیلی این دستاوردها به کتاب زیر مراجعه شود:

فروتنی، زهرا، (۱۳۸۷)، مبانی تصمیم‌گیری استراتژیک امام خمینی (ره)، تهران: انتشارات پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

نظام را یکسره کنند. امام با هوشیاری و تدبیر حکیمانه خود، این نقشه شیطانی دشمنان را خنثی کردند و با حفظ آرمان حمایت از ملت لبنان، با دیدی واقع‌بین، موضوع توطئه و دسیسه دشمن را دریافتند و اجازه انحراف از موضوع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را ندادند و فرمودند: "... ما لبنان را از خود می‌دانیم، لکن مقدمه این که لبنان را نجات دهیم، این است که عراق را نجات بدهیم، ما مقدمه را رها نکنیم و بی‌ربط برویم سراغ ذی‌المقدمه و همه چیز خودمان را صرف کنیم در آن و عراق برای خودش محکم کند جای خودش را" (ج ۱۶: ۳۵۴).

ث - پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت: دو مقوله اهداف و اصول که پایه آرمانگرایی تصمیم حکیمانه هستند، دارای ۴۹ فراوانی و مقولات مرتبط با پایه واقع‌بینی، دارای ۲۳ فراوانی است.

پذیرش قطعنامه با همه تلخی و تحمیلی بودن آن، منافاتی با اصول امام و انقلاب نداشته و به منزله سازش و عدول از اصل استکبارستیزی نبود. چنانچه امام فرمودند: «خداوندا تو می‌دانی که ما سرسازش با کفر را نداریم ... که اگر بندگان استخوان‌های مان را جدا سازند، اگر سرمان را بالای دار برند، اگر زنده زنده در شعله‌های آتش مان بسوزانند. اگر زن و فرزندان و هستی مان را در جلو دیدگانمان به اسارت و غارت برند، هرگز امان‌نامه کفر و شرک را امضا نمی‌کنیم» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۹۵ و ۹۸)؛ بلکه این صلح تحمیلی، در آن مقطع، با توجه به شرایطی که در داخل و خارج پیش آورده بودند، لازمه حفظ نظام و انقلاب بود. اصولاً در اندیشه امام، مبارزه حق با باطل، کفر، شرک و نفاق، چیزی نیست که تمام شدنی باشد، چنان چه فرمودند: «کمربندهایتان را ببندید که هیچ چیز تغییر نکرده است». «تأخیر در رسیدن به همه اهداف دلیل نمی‌شود که ما از اهداف خود عدول کنیم» (صحیفه امام، ج ۲۱: ۸۸ و ۲۸۴).

تلفیق این دو مسئله، بی‌تردید با اصول آرمانگرایی واقع‌بینانه، ترجیح اصل اهم بر مهم و نیز دفع افسد به فاسد، قابل تحلیل است. بی‌شک آگاهی و شناخت امام از مسایل و مشکلات داخلی و وجود برخی عواملی که در آن شرایط حساس جنگی، از ذکر آن خودداری نمودند، در کنار تهدیدات خارجی، از جمله عوامل مؤثری بودند که منجر به تصمیم امام مبنی بر پذیرش قطعنامه شدند. بی‌شک این شرایط داخلی و محیطی حاکم، چنین اقتضاء می‌کرد که

امام امت برای حفظ اسلام و کشور اسلامی و انقلاب نوپای ایران، برای پذیرش صلح، احساس تکلیف کنند و هر دو تصمیم جنگ و صلح، در ظرف زمانی خود، براساس مصلحت جامعه اسلامی و رضایت حق تعالی، درست و صحیح بوده است. امام با اشاره به این موضوع فرمودند: «ما در جنگ برای یک لحظه هم نادم و پشیمان از عملکرد خود نیستیم. راستی مگر فراموش کرده‌ایم که ما برای ادای تکلیف جنگیده‌ایم و نتیجه فرع آن بوده است. ملت ما تا آن روز که احساس کرد که توان و تکلیف جنگ دارد، به وظیفه خود عمل نمود و خوشا به حال آنان که تا لحظه آخر هم تردید نمودند. آن ساعتی هم که مصلحت بقای انقلاب را در قبول قطعنامه دید و گردن نهاد، باز به وظیفه خود عمل کرده است، آیا از این که به وظیفه خود عمل کرده است، نگران باشد؟ (صحیفه امام، ج ۲۱: ۲۸۴). بدین ترتیب در این موضوع نه تنها تصمیم‌گیری حضرت امام از باب ادای تکلیف و مصلحت نظام بوده است؛ بلکه با توجه به شناختی که ایشان از شرایط، عوامل و مقتضیات درونی و بیرونی کشور داشتند، پذیرش این صلح تحمیلی از سوی امام، در آن مقطع، کاملاً حکیمانه و بر اساس اصل آرمانگرایی واقع‌بینانه بود؛ چرا که ضمن حفظ آرمان‌ها و اصول و مبانی اعتقادی مبنی بر ظلم‌ستیزی، دفاع از خود و ...، تحول در شرایط، تحول در مواضع و راهبردها را طلب می‌کرد. امام وقتی کشور و انقلاب و نظام اسلامی را در خطر دیدند، با ترجیح بقا و مصلحت نظام بر هر چیز دیگر، با پذیرش قطعنامه موافقت کردند، چرا که طبق اصول اعتقادی خود معتقد بودند حفظ اسلام از اوجب واجبات است. این مساله نمونه بارزی از آرمانگرایی و واقع‌بینی در تصمیمات راهبردی امام راحل بود. به تعبیر بهداروند (۱۳۸۹)، امام تا آنجا که ممکن بود، از چنین پذیرشی سرباز زدند تا زمانی که احساس کردند، امر میان نابودی انقلاب اسلامی و پذیرش تبعات سوء ناشی از پذیرش قطعنامه دایر شده است؛ لذا با دفع افسد به فاسد به قبول این صلح تحمیلی تن دادند.

ج- عزل بنی صدر از ریاست جمهوری: مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی، دارای ۱۳۰ فراوانی و مقولات مربوط به پایه واقع‌بینی دارای ۲۰۷ فراوانی هستند. طبق یافته‌های تحقیق، امام از ماهیت بنی صدر، ائتلاف او با منافقین، توطئه مشترک آن‌ها علیه نظام و توطئه درگیر کردن ارتش در امور سیاسی آن‌هم در شرایط جنگی کشور مطلع بودند و با شناخت کامل پیرامون این قضایا و جهت آگاهی‌بخشی به توده‌های مردمی که به بنی صدر رای داده بودند، با درایت و تدبیر، طی مراحل طی به تدریج مردم را آگاه و ماهیت اصلی بنی صدر، اهداف،

عملکرد و ائتلاف او با ضد انقلاب را گام به گام برای عموم مردم روشن ساختند، به طوری که طرفداران قبلی بنی صدر به مخالفان سرسخت او تبدیل شدند و او نه تنها نتوانست از آرا یازده میلیونی خود که همیشه مدعی آن بود، استفاده کند، بلکه در واکنشی انفعالی با لباس و آرایش زنانه از کشور گریخت. امام با این موضع حکیمانه، نه تنها کشور را از خطر و تهدید عظیمی رهانیدند، بلکه خط فکری بنی صدر و جریان نفاق گروهک‌های مدعی خلق را نیز افشا کردند و بدین ترتیب با افشای ماهیت و اهداف اصلی این جریان خطرناک و وابسته، فرصتی دیگر نصیب نظام و انقلاب اسلامی گردید و مردم به حقانیت نیروهای اصیل و مؤمن به انقلاب پی بردند و چهره‌های نورانی و خدومی چون شهید بهشتی و رجایی و دیگران که بی‌رحمانه از سوی بنی صدر و گروهک منافقین تخریب و ترور شخصیت می‌شدند، برای مردم شناخته شدند.

چ- صدور فتوا علیه سلمان رشدی: مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی شامل ۱۷ فراوانی و مقولات مرتبط با پایه واقع‌بینی، دارای ۴۹ فراوانی است. یافته‌های حاصل از تحقیق حاکی است که هدف امام از صدور چنین فتوایی، اجرای حکم الهی و مقابله با شیخون فرهنگی بود. اساس و مبنای این فتوای امام ریشه در مبانی فقهی ایشان دارد و منبعث از قرآن و احکام اسلامی و احساس تکلیف برای اجرای حکم الهی در مورد مسئله ارتداد و سب نبی (ص) است (خمینی، ۱۳۶۶: ۱۲-۱۱ و ۲۱۱). ایشان از جایگاه مرجعیت، فقاہت، ولایت فقیه و بر اساس حکم الهی، این فتوا را صادر کردند که قطعاً لازم‌الاجرا است. بررسی و تحلیل فیش‌های استخراج شده در این رابطه بیانگر این واقعیت است که امام امت با شناخت کامل و کافی از ابعاد مسأله و اهداف دشمنان و عمق توطئه شیطانی آن‌ها این تصمیم راهبردی را اتخاذ کردند؛ چرا که این توطئه سازماندهی شده را کاری حساب شده برای زدن ریشه اسلام، اعلام جنگ با آن و سرآغاز شیخون فرهنگی جبهه استکبار علیه اسلام دانستند (صحیفه امام، ج ۲۱: ۲۹۱) و لذا قاطعانه حکم اعدام سلمان رشدی مرتد را صادر کردند تا این توطئه را در نطفه خفه کنند. با تحلیل داده‌های کمی تحقیق و با عنایت به کثرت فراوانی مقولات مرتبط با آرمانگرایی و واقع‌بینی در این تصمیم راهبردی امام، با اطمینان می‌توان گفت، صدور فتوای تاریخی امام علیه سلمان رشدی، نویسنده کتاب آیات شیطانی، نه تنها یک تصمیم‌گیری تکلیف‌گرایانه بلکه یک تصمیم حکیمانه و مبتنی بر آرمانگرایی واقع‌بینانه بود.

ح- عزل قائم مقام رهبری: مقولات مرتبط با پایه آرمانگرایی تصمیم حکیمانه، دارای ۴۱ فراوانی هستند. مقوله عمل به تکلیف و مترادف‌های آن با ۱۲ فراوانی، بیش از سایر اصول در کلام امام تکرار شده است. امام، بارها بر تکلیف الهی خود در این زمینه اشاره نموده و اتخاذ این تصمیم را ناشی از احساس تکلیف دانستند (صحیفه امام، ج ۲۱: ۳۳۲-۳۳۱) و مقولات مرتبط با شناخت راهبردی، یعنی پایه واقع‌بینی تصمیم حکیمانه در کل دارای ۴۱ فراوانی است و نشان می‌دهد که امام از واقعیت‌های موجود در پیرامون این مساله بخوبی آگاه بودند و با شناخت کافی و موقعیت‌شناسی، تصمیم نهایی خود را برای عزل آقای منتظری از قائم مقامی رهبری اتخاذ کردند. حضرت امام با شناخت از نفوذ عوامل مهدی هاشمی در بیت قائم مقام رهبری که در صدد ایجاد تحولات و انحرافات در روند، اصول و آرمان‌های انقلاب بودند و در این مسیر، به دوران پس از امام چشم دوخته بودند، این تصمیم سرنوشت‌ساز را اتخاذ فرمودند. عزل آیت‌الله منتظری، در کلام امام به دلیل از دست دادن صلاحیت و مشروعیت رهبری آینده نظام عنوان شده است که بر پایه اصل واجد شرایط بودن ولی فقیه استوار است و حضرت امام با استناد به دلایل عینی (ج ۲۱: ۳۳۰) وی را فاقد این صلاحیت و مشروعیت لازم دانستند و از جایگاه ولی فقیه و بر اساس اصل ولایت شرعی با استعفای او موافقت نمودند. "بدین ترتیب یکی از نگرانی‌های مربوط به آینده نظام اسلامی، به دست با کفایت حضرت امام بر طرف شد و این کاری دشوار بود که تنها از شخصیتی چون او ساخته بود" (انصاری، ۱۳۸۱: ۱۷۱-۱۶۹). با تحلیل یافته‌های کمی و کیفی تحقیق و مقایسه آن با الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه، با اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که: تصمیم راهبردی حضرت امام مبنی بر عزل و برکناری آیت‌الله منتظری از قائم مقام رهبری، یک تصمیم حکیمانه و مبتنی بر آرمانگرایی و واقع‌بینی بوده است. امام عظیم‌الشأن با این تصمیم حکیمانه و شجاعانه خود، نه تنها تهدید و خطری عظیم را از پیش روی آینده نظام جمهوری اسلامی برداشتند و از یک انحراف قطعی در مسیر حرکت انقلاب اسلامی جلوگیری کردند، بلکه با این تدبیر و تصمیم راهبردی، فرصتی برای نظام پیش آمد تا خبرگان مردم با انتخاب خلف صالح امام امت حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای، مسیر انقلاب را در بستر اصیل خود، با حفظ اصول و آرمان‌های بنیانگذار جمهوری اسلامی تداوم بخشند و با این انتخاب شایسته، تداوم راه و خط اصیل اسلامی انقلاب و نظام جمهوری اسلامی را بیمه سازند. با عنایت به یافته‌های تحقیق

در مورد کیفیت و کمیت مقولات مرتبط با دو مشخصه آرمانگرایی و واقع‌بینی که دو ویژگی الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه است، با اطمینان کامل می‌توان گفت که تصمیمات راهبردی امام در قلمرو زمانی ۶۸-۵۷ حکیمانه و توأم با آرمانگرایی و واقع‌بینی بود.

نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش، مطالعه علمی تصمیمات راهبردی امام خمینی بر اساس ویژگی‌های الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه (آرمانگرایی واقع‌بینانه) بود. بر اساس این الگو تصمیم‌گیری حکیمانه مبتنی بر تصمیم‌گیری بر اساس پایبندی به اهداف، اصول و مبانی اعتقادی و ارزشی (پایه آرمانگرایی) و شناخت راهبردی از واقعیت‌های موجود در پیرامون موضوع تصمیم (پایه واقع‌بینی) است. بر این اساس، آرمان‌گرای واقع‌بین کسی است که هم نسبت به آرمان‌ها و هم نسبت به واقعیت‌ها واقف بوده و متأثر از هر دو مولفه، تصمیم صحیح را اتخاذ کند. این امر به مفهوم لحاظ کردن مقتضیات و شرایط موقعیتی در عین التزام به اهداف و اصول اعتقادی است. در واقع آرمانگرایی واقع‌بینانه، آرمانخواهی توأم با موقعیت‌شناسی است و تصمیمات با این ویژگی، تصمیمات حکیمانه محسوب می‌شوند. یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کلام امام نشان می‌دهد که تمامی تصمیمات راهبردی امام بین سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۵۷ در چارچوب ویژگی‌های تصمیم‌گیری حکیمانه بوده و دارای دو مولفه آرمانگرایی و واقع‌بینی هستند. رویکرد امام در این تصمیمات راهبردی، نه آرمانگرایی صرف و نه واقع‌بینی محض بود، بلکه ترکیب و تلفیقی از دو ویژگی آرمانگرایی و واقع‌بینی بود که دو پایه اصلی تصمیم‌گیری حکیمانه را تشکیل می‌دهند. در واقع تصمیمات امام بر اساس مبانی فقه سیاسی شیعه که دارای پتانسیل بالا برای ایجاد ارتباط بین آرمان‌ها و واقعیت‌هاست، اتخاذ شده و امام به عنوان ولی فقیه و مجتهد جامع الشرایط، در سیره عملی و سیاسی خود، تلفیقی از آرمانگرایی و واقع‌بینی را به کار گرفتند. امام امت در همه حوزه‌ها، هم از اصول و آرمان‌های اصیل اسلامی و انقلابی کوتاه نیامدند و هم این آرمان‌ها را با توجه و شناخت دقیق واقعیت‌های عینی، به صورت عقلانی پیگیری کردند. نتایج این تحقیق با گفتار و نوشتار مقام معظم رهبری (۱۳۷۸ و ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵) در مورد آرمانگرایی واقع‌بین بودن امام خمینی و نیز نتایج تحقیقات سید جلال دهقانی فیروزآبادی (۱۳۹۵)، قربان زاده‌سوار و شریعتمداری (۱۳۹۵)، مصلی ساری

(۱۳۹۳)، خسرو قبادی (۱۳۹۵)، نیاکویی و بهمنش (۱۳۹۱)، خدادادی (۱۳۹۳) و گروه رصد (۱۳۹۷) که در پیشینه تحقیق به آنها پرداخته شد، همخوانی دارد.

منابع

- انصاری، حمید، (۱۳۸۱)، *حدیث بیداری*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- باقریان، محمد و همکاران، (۱۳۸۰)، *تصمیم‌گیری حکیمانه: رویکردی به الگو سازی در مدیریت*، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- بهداروند، محمد مهدی، (۱۳۸۹)، *قاب قطعنامه ۵۹۸ و زبان تفسیر ما*، قم: مطالعات فرهنگی مستشهدین وصال.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۱)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: سمت.
- حسینی، محسن، (۱۳۸۵)، «واقع‌بینی و آرمان‌گرایی در سیره امام کاظم (ع)»، *روزنامه کیهان*، شماره ۱۸۷۴۷.
- حمیدی‌زاده، محمدرضا، (۱۳۷۷)، «تحلیلی بر عوامل و روش‌های تصمیم‌گیری»، *مدیر ساز*، سال سوم، شماره ۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۱)، *انسان ۲۵۰ ساله*، چاپ شانزدهم، تهران: صهبا.
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۷۸)، *حضرت امام خمینی از دیدگاه رهبری*، قم: مؤسسه فرهنگی قدر ولایت.
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۴)، *بیانات رهبری در دیدار با دانشجویان*، پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری.
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۱)، «آرمان و واقعیت»، khamenei.ir، ۱۳۹۱/۵/۳.
- خدادی، حسن، (۱۳۹۳)، «مبانی، اصول و راهبردهای سیاست خارجی از منظر امام خمینی»، *سایت بصیرت*.
- خدادی، حسن، (۱۳۹۳)، «آرمان‌خواهی از منظر امام خامنه‌ای: آرمان‌گرایی واقع‌نگر»، *سایت بصیرت*.
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۹)، *صحیفه‌امام*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۶)، *تحریر الوسیله*، ترجمه: علی سیفی و کاظم قاضی‌زاده، قم: انتشارات اسلامی.
- دهقانی پوده، حسین، (۱۳۷۸)، *طراحی و تبیین مدل فرآیند تصمیم‌گیری استراتژیک در جمهوری اسلامی ایران*، پایان‌نامه دکتری، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- دهقانی فیروزآبادی، جلال، (۱۳۹۵)، «چگونه سیاست خارجی جمهوری اسلامی کار

آمد می‌شود؟ با نگاهی بر الگوی رفتاری رهبر معظم انقلاب»، *روزنامه کیهان*، ۱۲ شهریور ۱۳۹۵، شماره ۲۱۴۳۲.

- رحیم پورازغدی، حسن، (۱۳۹۶)، «باید نهضت عظیم بازخوانی ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی آغاز شود»، *روزنامه کیهان*، صفحه ۱۰، شماره ۲۱۸۳۲.

- رحیم پورازغدی، حسن، (۱۳۹۶)، «آرمانگرایی غیر واقع‌بین» و «واقع‌گرایی آرمان‌گرایز» باعث شکست بلندترین دستاوردها می‌شود، *خبرگزاری فارس*، ۱۳۹۶/۱۱/۱۷.

- رسولی، رضا و علی صالحی، (۱۳۹۴)، *مدیریت استراتژیک پیشرفته*، تهران: دانشگاه پیام نور.

- سعیدی، علی، (۱۳۹۲)، «تأثیر آرمانگرایی واقع‌بینانه بر شیوه و رفتار سیاسی»، *صبح صادق*، شماره ۶۱۱.

- فروتنی، زهرا، (۱۳۸۷)، *مبانی تصمیم‌گیری استراتژیک امام خمینی (ره)*، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

- قبادی، خسرو، (۱۳۹۵)، «پاسخ امام راحل به چالش آرمان‌گرایی و واقع‌گرایی»، <http://iqna.ir/fa/news>:

- قربان‌زاده سوار، قربانعلی و علی شریعتمداری، (۱۳۹۵)، «مبانی نظری پیوند آرمان‌ها و واقعیت‌ها در اندیشه سیاسی امام خمینی: مطالعه موردی: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، *جستارهای سیاسی معاصر*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره سوم.

- کعبی، عباس، (۱۳۹۶)، «آرمان‌گرایی و واقع‌بینی دو بعد مهم شخصیتی امام خمینی و امام خامنه‌ای محسوب می‌شود»، *خبرگزاری تسنیم*، ۱۴ خرداد ۱۳۹۶.

- مصلی، ساری، (۱۳۹۳)، «آرمانگرایی و واقع‌بینی در سیره امام خمینی»: <http://www.mosallasari.ir> ۱۲ خرداد ۱۳۹۳.

- نبوی، سید مرتضی، (۱۳۹۵)، «اصول حکمرانی امام مشمول زمان نمی‌شود»: *سایت جام جم آنلاین*.

- نیاکویی، سید امیر و بهمنش، حسین، (۱۳۹۱)، «نسبت میان آرمانگرایی و واقع‌گرایی در اندیشه امام خمینی با تأکید بر پذیرش قطعنامه ۵۹۸»، *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، دوره ۱، شماره ۳.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی